

Pynsent, Robert B.

Obchod a smyslnost : české spisovatelky a židé okolo přelomu století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1996, vol. 45, iss. D43, pp. [23]-39

ISBN 80-210-1545-4

ISSN 0231-7818

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108632>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ROBERT B. PYNSENT

OBCHOD A SMYSLNOST České spisovatelky a židé okolo přelomu století

Obchod a smyslnost, tržní ekonomika a nahotinky, obojí dnes spojeny v sexshopech a erotických salónech (nebo Páralových románech), byly na přelomu století spojeny v literární charakterizaci židů.¹ Z literatury se dá předpokládat, že toto spojení patřilo už k lidové kultuře. Uvažovat o literárních podobách židů na konci 19. a na začátku 20. století znamená uvažovat o xenofobii čili heterofobii, totiž o součásti valné většiny různých variant nacionalistické ideologie. (Nezapomínejme také, že se tehdy slovo *židě* jako *cikáně* běžně používalo). Před židovskou emancipací existovalo dost protizidovského smýšlení, omezeného však povytce, vlastně skoro výlučně, na židovské náboženství. Osvícenským vymyšlením moderně pojatých národů ve střední a východní Evropě se změnil poměr tzv. křesťanů k židům; sám otec národů a romantického nacionalismu, Herder, si vážil Židů starozákonního „státu“, ale považoval soudobé evropské židy za ztracence, za plemeno bez vlasti, a tím podle jeho tzv. organistické teorie dějin za nepřírozené plemeno. Ačkoli židé hrají úlohu negativní v obrozenecké triviální literatuře (např. u Zimmermanna) a pozitivní v romantiku (např. u Máchy nebo Nebeského), je vlastně pramálo židů v české moderní literatuře před generací májovců a teprve novým rozmachem českého nacionalismu v posledním desetiletí (a trochu víc) 19. století se stává žid důležitějším námětem české literatury.² Protože přibližně ve stejném období začíná v české literatuře a ve veřejném životě moderní feministické hnutí a protože přední literární ideoložky ženské otázky na přelomu století, Božena Viková Kunětická a Pavla

1 Používám malého *ž*, souhlase s židem Egonem Hostovským (*Dům bez pána*), že velké *Ž* dělá z židů cizí národnost. Jsem si vědom, že jsou židé (a je izraelský stát), kteří považují všechny židy za členy jedné národnosti, a nechci tyto lidi urazit žádným způsobem. Pro mne jako pro Hostovského velké *Ž* vypadá spíš antisemitsky (srov. „muslim“, „křesťan“, „lumírovec“, atd.). Velké *Ž* se mi také zdá nedemokratické tím, že de facto prohlašuje, že národnost a občanství nejsou totožné. V jednom případě používám velkého *Ž*, ale to jde o starozákonní Izraelity.

2 Nezajímám se tu o významnou roli židovských spisovatelů jako Arbes, Vrchlický a Zeyer.

Buzková, úzce spojovaly emancipaci žen s emancipací národa,³ zdá se mi obzvláště zajímavé podívat se na zobrazení židů u několika spisovatelek. Tím, že jsem vybral ženy, v žádném případě nechci zastřít antisemitické prvky u mužů, jako např. u Viléma Mrštíka, S.K.Neumanna, Kálala, Medka, i u Haška před první světovou válkou a během ní. Také nechci dělat, jako by různé ty jevy, jež popíšu, buď z posledního roku války nebo v próze o válce, nebyly stejně evidentní u mnoha spisovatelů jako prvky protirakouské či protiněmecké hysterie. Dalším důvodem k výběru spisovatelek je ovšem to, že se jim ještě dnes věnuje málo pozornosti, ačkoliv nabízejí dost jiný pohled na tehdejší společnost než muži. Pro tuto úvahu spisovatelka z přelomu století je někdo, kdo vydal nejméně jednu knihu před první světovou válkou a kdo nevydal podstatnou část děl před devadesátými léty (Krásnohorská, Lužická). Dělán jednu výjimku, totiž román *Ve vichřici života* (1928) Vlasty Javořické, která vydala první knihu teprve r. 1920. Tento román totiž představuje nacionalistický pokus reagovat proti oné hysterii a hledat usmíření. Má klasický incipit, skoro tak pamětihodný jako první řádky Máchova Máje: „Rodičko Boží, stůj při mně, zašeptala a hned vzdech zvlnil její ňadra, toho jsem se nenadála, že u židů začnu svou kariéru.“⁴ Základní myšlenka románu je, že žid, který se narodil v Českých zemích, má se považovat za Čecha. České citění si nejspíš zajistí tím, že se stane katolíkem. Heřman Polák je vlastencem před tím, než potká hlavní postavu románu; obrátí se pak na katolictví, a v tom je též pevný, takže po prohlášení republiky nevystoupí z církve.

Před přelomem století typickým literárním židem byl krčmář a lichvář, a ten realisticky odpozorovaný typ ještě žil v literatuře, o níž tu mluvím. Ale v tomto období se také stává silnou mýtickou figurou, nejdřív velkokapitalistou, a u českých spisovatelů je na velkém kapitálu něco nečeského; potom nebo přitom ukazuje neúctu k přírodě, a příroda byla zatraceně českou věcí u národa sedláků; a hlavně se stane, obzvláště během první světové války, Němcem, praktickým nástrojem rakouského útlaku. To znamená, že daleko po kapperiádě se i u Čechů antisemitismus znárodní, zpolitíčí.

Protizidovství bylo součástí středovýchodní evropské sociální mentality, a bylo třeba slabší ve Francii anebo Anglii jen do té doby, než přišli aškenázi židé z Polska a Ruska následkem ruských pogromů. Stejně však tam zůstali židé kromě malého počtu zdomácnělých sefadských skoro výlučně městským fenoménem. Tak to samozřejmě nebylo v zemích německé kulturní nadvlády. Tu bylo protizidovství součástí úplně normální heterofobie primárně agrární společnosti. Byla to ošklivá věc, ale bohužel projevem strachu z cizího, jak to zobrazuje třeba Němcová v černém vojákově, který svede Viktorku, anebo naopak Neruda v postavě pana Vorla, který byl tak drzý, že si nakouřil pěnovku na Malé Straně. Cizí bývá stereotypizováno. A stereotypy se zakládají na předsudcích pololidové imaginace, ač prvotný stimulus mohl pocházet z vysoké kultury, na-

3 O tomto spojení jsem napsal článek anglicky, a proto tu o něm nechci psát.

4 Vlasta Javořická, *Ve vichřici života*, Praha, 1928, str. 1.

př. církevní. Ale stereotypy mají různou emoční sílu, „chamtivý židák“ mohlo být skoro na stejné úrovni jako „rozpínavý Němčour“, ale „nadutý Angličan“ nebylo tak emočně silné. Angličané byli hlavně flirtovní u Vikové (jako Američané u Olgy Fastrové), ale našel jsem jednoho Angličana u Gabriely Preissovové, který má pár odporných rysů, jež obvykle patřily stereotypnímu židovi. Jde o příživníka Harryho v povídce „Zahrada“, který ztělesňuje západní elegantní degeneraci:

Byl to překrásně rostlý člověk neurčitých let od dvaceti do třiceti; podlouhlá, bezvousá, mandlově bledá jeho tvář byla tak tence masem obalena, že lícní a čelistní kosti zdály se jemnou pravidelnost jejich tvarů ostřiti právě tak, jako pohrdavá kresba úzkých nedokrevných rtů i ocelové zorničky polopřihmouřených zraků a pohroublé obočí. Plavé, bezlesklé vlasy byly pečlivě zčesány pěšinkou ku pravé straně a celou svojí zhlazeností i nevtřavostí připadaly přece tak nápadné, jako mladíkův přiléhající bluzový oblek ze žemlového listru s koženým pasem a vysokými gamašemi; i ohromný, matně kovový prsten na jeho malíčku.⁵

České spisovatelky nepopisují jen stereotypní, ani jen zlé židy. Např. v *Náměstí Republiky* (1914) Marie Majerové máme litevsko-běloruského židovského krejčího Luku Vršina, anarchistického romantika, který je hrdinou románu, i když není postavou hlavního vypravěčova zájmu; v témže románu je rusko-americká židovka Rosita jednou z nejpřitažlivějších figur v panoramatech pařížských anarchistických kruhů. A Pittnerová např. představuje židy prostě jako jednu stálou složku moravské společnosti: „řemesla patří měšťákům a obchody židům, ale běda selské krvi, zvrhne-li se, a buď po pánech se opičí, anebo selské cti nehledí.“⁶

Městští židé, kteří se zobrazují v ženské literatuře okolo přelomu století, patřili vlastně ke generaci osvobozené z ghetta, jak ji po válce popisuje Hostovský nebo i představitel českého židovského hnutí Alfréd Fuchs (*Oltář a rotačka*). Našel jsem pouze jeden popis pražského ghetta u spisovatele, kde si můžeme být úplně jisti, že jde o ghetto, a to v povídce Červinkové-Riegrové „Pod kvetoucími stromy“: „Za každým krokem, z každých dveří zavane jiná vůně, jiný zápach, u otevřených krámků stojí tlusté židovky a volají na ni [př. Dýmkovou, která hledá hlavní postavu povídky, Manču], tam dále smlouvají se o staré šatstvo, tam hádají se dva muži s ranci na zádech a kolem pobíhají rozpustilé děti v ošumělých šatech.“⁷ Toto představuje stereotypní popis života Židovského města.

Jako v jakékoli studii politické nebo sociální stránky literárních děl, musíme si dávat pozor na to, abychom rozlišovali mezi postojem autora (autorky), vypravěče (vypravěčky) a představené postavy. Neumím posuzovat, zdali naše autorky přes vypravěče používají postavy k vyjádření vlastních názorů, štědře však předpokládám, že chtějí vyjadřovat názory dané společenské nebo věkové

5 Gabriela Preissová, *Zahrady* [1918], 3. vyd., Praha, 1925, str. 83.

6 Marie Červinková-Riegrová, *Letní sen života jiné povídky*, 2. vyd. [jde o druhé vydání románu *Letní sen života* a první knižní vydání dvou povídek], Praha 1919, str. 304. Kafkovštější popis lze najít v románu *Jediný bůh* Jiřiny Tuhaňské (1916).

7 Vlasta Pittnerová, *Na rychtě*. Praha, 1892, str. 60.

skupiny. Jako sociální informace jsou však následující příklady nejisté. Kupř. Felix Tever v žánrovém obraze z dělnického života „Babička Kahrnová“ podává ústy eponymní postavy jakoby pražský proletářský názor na židy jako lidi kozího žaludku, degenerovaných nebo ještě nevyvinutých zažívacích orgánů. Zabíla nemocnou slepici a prodá židům: „(...) židi si na ní ještě nějak pochutnají. Donesu ji k té paní židovce do Sirkové ulice. Ta paní židovka smlouvá, dře mne vždy na krev. No, dnes dám jí slepici lacino. Křesťanským pánům, Pán Bůh mne rač ochránit, těm bych to nedala, jsem poctivá žena. Ale žid je žid, aby šidil lid! a žid má taky jinší žaloudek nežli křesťan.“⁸ Benešová si také poslouží dělnickými ústy na stereotypizování židů v druhém dílu své válečné trilogie, *Podzemní plameny* (1929), což je obzvlášť zajímavé vzhledem k tomu, že v prvním dílu, *Úder* (1926), vypravěč/ka sám/sama ukazuje dost silně antisemitské smýšlení, jaké je typické pro českou válečnou prózu první vlny. Šička Bětka spojuje žida s lichvářstvím v trojici stereotypů, když zakazuje, aby milenec jel pro domácí odboj do Uher: „K vůli židovským procentům a maďarským paprikášům a rumunským cikánům neuděláš ani krok!“⁹ Ve stejném románu, když ošuntělý starý voják křičí na krásnou dceru hospodského, máme narážku na židovskou smysluplnost a pohlavní vydírání měšťanských dcer: „A to pro vás, vy coury zatracené, vyfintěný, židama volizáný, pro vás jsme se my chlapi blbí bili u Lucku!“¹⁰ U Tilschové je obzvlášť riskantní tvrdit, že používá úst postav na podání názoru společenské vrstvy, protože její povídky a romány často mají mnoho židovských postav a také prozrazují protizidovské smýšlení autorky — vypravěčky. Tak v případě sci-fi povídky „Podivuhodná příhoda“, kde vypravěčka většinou straní bohaté židovské hlavní postavě, jejíž muž se vrací po těžkém zranění z nemocnice jako celý člověk, jenže lékaři nahradili transplantací různé části jeho těla částmi bratra, který zahynul při stejné nehodě. Pro můj námět je důležité, že se tu vypravěčka chová mírně feministicky tím, že ženy reagují jinak než muži na změněné způsoby hlavní postavy: „Ženy přičítaly její podrážděný stav šestinedělí, a muži zase zatížení a sklonu k psychosám, jež mívají staré a úpadkové rody židovské.“¹¹ A zajímavý případ, kde autorka-vypravěčka se snaží podat nábožensky protizidovské názory do úst starší ženy, ale v popisu prozrazuje vlastní stereotypní názor o židovské úslužnosti nebo poníženosti. Hygínova teta z povídky „A div se stal ...“ nerada vidí, že se její synovec dívá na židovské děti, které bydlí naproti, protože ukřížovaly Krista a půjdou do pekla; chlapec má námitky proti takovému náhledu: „Ale tyhle za to nemohou, že byl Pán Kristus ukřížován! / Téměř v hrůze, bez dechu dívá se Hygín na židovské děti, jichž mandlově vykrojené oči k němu hledí v prosebné útulnosti ponížených pejsků.“¹²

8 Felix Tever, *V soumraku*, Praha, bez vroč. [1902], str. 188.

9 Božena Benešová, *Podzemní plameny*, Praha, 1929, str.122.

10 Tamtéž, str.35.

11 Anna Maria Tilschová, *Černá dáma a tři povídky*, Praha, 1924, str.84.

12 Felix Tever [po první světové válce se čárka nad „e“ obrátila, zřejmě z patriotismu], *U Boží-*

Čtenář by snad očekával, že spisovatelka bude mít větší soucit s židovkou než s židem a nebude se tak držet stereotypní charakterizace. Není to tak. Ukázal jsem na určitou soustrast v „Podivuhodné příhodě“. A.M.Tilschové, přitom však trpící židovská paní je označena jako „nenasytná Messalina“,¹³ a čteme, že „její židovské oči byly prosty těžké mravní odpovědnosti a lápolaly jen neklidem štvaneho zvířete“,¹⁴ a že má „světácký půvab a chladný úsměv smyslné židovky.“¹⁵ Dokonce slyšíme, že má trochu klišovitě mysterióznosti, která měla být židovkám vlastní: „Mladá paní si přivedla do domácnosti věnem světáčkou a konvenční laskavost, pod níž bezpečně leželo ukryto její já před každým, jako pod růžovými pentlemi.“¹⁶ Podle stereotypu jsou mladé židovky krásné a staré tlusté; toto klišé jsme už viděli u Červinkové-Riegrové. V antisemitské literatuře mladé židovky často nejsou ani černovlasé ani zrzavé, protože na židech samozřejmě všechno klame. Taková je postava krásné Olivy (Lify) v povídce, která je přímo klíčová v české antisemitské literatuře, „Na panském sídle“ od Anny Ziegloserové, jež ironií osudu byla během heydrichiády popravena Němci. Oliva má kaštanové vlasy, světle růžovou pleť a velké modré oči. Z tohoto hlediska je zajímavý popis Eriky Schwarzové v románu *U modrého kohouta* A. M. Tilschové: „Rysy byly hezké, pravidelné a nic na ní nebylo židovského až na husté vlasy, kudrnaté od přírody.“¹⁷ Eričin blahosklonný sarkasmus je dvakrát popsán podobně rasisticky, poprvé jako „židovská štiplavost“ a podruhé jako „štiplavost rasová.“¹⁸ Smyšlná, je také manželé důsledně nevěrná. Předpokládám, že údajná lenost mladých židovek souvisí v mytologii s jejich smyslností. O tom něco slyšíme u Javořické, která se tak snaží nebyť antisemitkou: „[...] paní Pollaková přijala proto křesťanku, aby měla pracovníci pilnou; vědělat, že ženy jejího plemene jsou pohodlné a nerady se příliš přičiňují.“¹⁹ Dvě typické mladé židovky najdeme v druhém románu Fastrové, *Fata morgana* (1908); jejich matka je náležitě tlustá, ale také automaticky „všetečná židovka“,²⁰ ačkoli se chová štedře a pomáhá nežidovským nešťastným milencům. Vypravěč nám je uvádí tak: „[...] dvě hezké mladičké židovky, k nerozeznání si podobné [...] Irma a Berta Katzo-

ho oka (Povídka z let čtyřicátých minulého století) a jiné povídky, Praha, 1919, str. 111. Malířová podává podobné myšlení jako typické pro odchovanky klášterních škol; už přes třicet let stará frustrovaná Fanyňka se snaží být Pánu Bohu vděčná za to, že „dal jí přece tolik dobrého: dal jí naroditi se v lůně církve katolické, té jedině pravé a nefalšované, a nedal jí naroditi se u nějakých židů nebo protestantů a takových pohanů, jak dobrý byt v tomto punktě! Tolik je židů a pohanů a ti všichni přijdou do pekla, protože se jim nepoštětilo výhodněji se naroditi.“ Helena Malířová, *Křehké květiny*, Praha 1907. str. 46.

13 Tilschová, *Černá dáma*, str.89.

14 Tamtéž, str.81.

15 Tamtéž, str.77.

16 Tamtéž, str.75.

17 Anna Maria Tilschová, *U modrého kohouta*, Praha, 1937, str.44.

18 Tamtéž, str. 130 a 214.

19 Javořická, *Ve vichřici života*, str.14.

20 Olga Fastrová, *Fata morgana*, 2.vyd., Praha, bez vroč., str.63.

vy i jejich matka byly roztomilé dámy. Zjevy rozkošných dcer Israele elektrisovaly i Otíka [...]. Za nimi kolébala se paní Katzová.“²¹ Jak je v české ženské próze standardní, Židovky se nev dávají z lásky. Mladý židovský advokát má Irma a Bertu stejně rád a neumí se rozhodnout, kterou si vezme, protože obě mají věno ve stejné výši. Nakonec si ho vezme Berta, ačkoli „svého ženicha vroucně nemilovala.“²² Irma se nejdřív typicky zasnoubí s majitelem lihovaru, ale pak uteče s americkým milionářem. Narážku na židovské sňatky z rozumu najdeme v Tilschové „Podivuhodné příhodě“: „Sňatek z lásky! Tak tomu v rodině a ve společnosti říkáte, ale znamenalo to jen, že si nebyli druh druhu protivní.“²³ V Ziegloserové „Na panském sídle“ jsou veškeré židovské sňatky založeny na finančních zájmech rodičů. V nejznámějším románu této autorky, *Pošetilé* (1929), v triviálním díle o našminkovaných gigolech a o prostituci různých druhů, najdeme typickou židovku středních let v Martě Bílé, bohaté spekulantce na burze a pohlavně hladové vdově: „Byla malá, silná, zřejmě židovka svým výrazným, pěkným obličejem a mohutným poprsím. Černé oči svítily i bělostné bezvadné zuby v širokých ústech, s ochmýřeným horním rtem. Ostrý nos byl velmi úměrný k tváři, a když sňala [automobilistickou] kuklu, rozvlnily se jí přistřížené vlasy a učinily náraz její hlavu krásnou.“²⁴ V tomto románu však už neprojevuje autorka silné antisemitské smýšlení svých próz vydaných za první světové války; Marta Bílá je jí nutnou součástí morálně zkaženého pražského polosvěta, který popisuje, ale má lepší srdce než celý velký počet tzv. křesťanek v tomto nezdařilém pokusu o českou *Liebelei*.

tlusté staré židovky jsou takovým klíší, že snad je sotva nutné, abych dal příklady tohoto rasistického stereotypizování. Ale přece jsou naše české spisovatelky zajímavé pro své variace na tu temnou strunu. Např. máme u Svobodové špinavý byt ženy obchodníka s lihem, jejímž dětem je čistá Marie vychovatelkou. Matka „byla malá a tlustá. Hlava a tělo jako dvě koule na krátkých nohou. Měla drahé šaty, podšíváné hedvábím, připravenou pleť, účes umělý, jako k hlavě přičarovaný. Byla k ní [Marii] vlídná.“²⁵ V Ziegloserové povídce „Na panském sídle“ máme hned dvě varianty. První je paní Mosserová, která představuje předobraz toho, co bude z její krásné dcery Oliny: „tlustá, kynoucí židovka bílé pleti, modrých očí a kudrnatých kaštanových vlasů.“²⁶ Druhou je paní Hübschová: Jakub Hübsch „ženu měl tučnou a fádni židovku, která bez odporu rodila mu mrzácké, ubohé děti, jež umíraly svou ubohostí.“²⁷ Paní Pollaková u Javořické představuje vůbec srdečnější variantu toposu: „Její orlí, ne však velký nos pak dodával té tváři židovského typu ale nesporně vzhledu vznešenosti. /

21 Tamtéž, str.33.

22 Tamtéž, str.157.

23 Tilschová, *Černá dáma*, str.75.

24 Anna Ziegloserová, *Pošetilé*, Praha, 1929, str.92-3.

25 Růžena Svobodová, *Milenky. Román o dvou dílech* [1902;] 2.uprav.vyd., 1914], II.díl, 4.vyd., Praha, 1918, str.177.

26 Anna Ziegloserová, *V rozkvětu léta* [1916], 2.vyd., Praha, 1918, str.25.

27 Tamtéž, str.30.

OBCHOD A SMYSLNOST
ČESKÉ SPISOVATELKY A ŽIDÉ OKOLO PŘELOMU STOLETÍ

Ovšem i léta a blízcí se stáří oraly tu nemilosrdně a rozhodně na újmu té bývalé krásy — bylat' silně zvadlá, a třeba pudrem uměle zaprášená, přece již pleť vráskovatěla a na hořením retu dosti silné černé chmýří se jevilo. Postava té staré paní byla silná; boky, opjaté suknicí uctyhodné šíře, bohatě vynikaly.²⁸ U Ziegloserové najdeme samozřejmě topos zdeformované židovky, topos, který je vlastně tak starý jako heterofobie sama: cizí přetváříme ve škaredé, abychom se toho varovali. Následující obraz Mosserovy starší dcery se přibližuje pozdějším nacistickým karikaturám: „Erna podědila po otci nevzhlednost, zahnutý nos, jakoby spadající na velké, odvalené rty. Měla i jeho bystré, neklidné oči. Byla malá, zakrnělá. Dospěla ve třinácti letech a nevyrostla více.“²⁹ Ziegloserová však také zesentimentalizuje obraz Erny; nepřitažlivá dívka miluje květy a stromy, tu přírodu, kterou její otec nectí.

U Tilschové jsou židovky především posedlé sexem. Židovská prostitutka je klišé evropské literatury a v poněkud lešhradovské povídce „Černá dáma“ zobrazuje Tilschová sefardskou tanečnici-kurtizánu Liu, jež má „hořkou a bolestnou pýchu lidských vydeděnců.“³⁰ Liiny dva tance v nočním lokálu představují poněkud melodramatické a jazykově otřelé verze dekadentního tance smrti (*danse macabre*):

Ale byl opravdu jen tanec? Ne, to byla zlá a zvrhlá hra s lidskými osudy. Začala rychleji a rychleji kroužit ve velkých kruzích, stavíc všechno a všecinko okouzleným mužům na prodej a na odív: slonovinu své mdlé brunetní pleti, zář temných očí, nahotu hrdla a paží, pohyb kříže i boků a všecnu plíživost královské šelmy. Kroužila divoceji a vášnivěji, ale potom jako by nebyla vzešla ještě pravá chvíle, vyskočila na prázdný stůl jako na svůj trůn. Přitáhla kolena k bradě, položila na ně černou hlavu s lesklými a hladkými vlasy, nohy tiskla pevnou náručí a hleděla na všechny očima otevřenými a vyčkávajícími. Ztrnula do sochy a ztrnuly také její židovské oči do jediného výrazu strhující smyslné vášně a zmaru.³¹

Její druhý tanec není o nic méně teatrálně a nejapně popsán, ale je tu ještě jasnější, že chce vypravěč(ka) podat klišovitý obraz žalostí vyživované osudové ženy-lamie:

[...] již to nebyla černá dáma, ale sama zničující a nefestná bohyně [Astarte] ve svém dokonalém vítězství: nehybné asiatské oči, podobné dvěma černým a lesklým kamenům, se zdály jen růst a růst a nenasytně pohlcovat. Tu — nepředvídaně seskočila se stolu. Octla se zas na parketách skokem, a co teď následovalo, to nebyl již tanec, ale vír smyslů a zoufalý bakchanál. Lítala, vznášela se, kroužila a prohýbala se až nazad k zemi, jako by se tu ve své nestoudné nenasytnosti odevzdávala veřejně všem zároveň a zas žádnému. A přec, ač se zdála se svým krásným kaučukovým tělem, celá živým plamenem, hářala z ní neklidná úzkost a zmítala jí křeč zoufalství. Míhala se zakoušeným sálem se slonovým úbělem [sic!] paží, rostoucích z hříšného černého sametu, a kroužila stále dokola na téžze bludném místě, jako by se marně bránila a marně utíkala před čímsi tak hrozným, že to nedovedou pojmenovat žádná lidská ústa.³²

28 Javofická, *Ve vichřici života*, str.3.

29 Ziegloserová, *V rozkvětu léta*, str.25.

30 Tilschová, *Černá dáma*, str. 60.

31 Tamtéž, str.18.

32 Tamtéž, str.19.

Liina nenasytnost se rovná nenasytnosti nešťastné manželky z „Podivuhodné příhody“ a erotomanky Eriky Schwarzové z románu *U modrého kohouta*. A v bezručovsko-šlejharovskými naladěných *Haldách* (1927) položidovka Irma Perutzová ukazuje podobné erotické symptomy až do karikaturnosti. Irma má velkou radost z umělého potratu, jehož následkem je, že nebude moci mít děti, takže skutečně ztělesňuje nepřírozenost, tj. nečeskost; samozřejmě, že Irma zapírá české chudé pozadí své matky. Irma také využívá tři židovské polopanny, aby zesměšnila manželova zaměstnance Kleinera před jeho snoubenkou, protože chce, aby po ní toužil. Dvě ze tří se k němu chovají podle šablony antisemitismu A.M.Tilschové: „[...] hned se k němu přihnuly dvě elegantní židovky v mikádu. Obtočily, obskákaly, obklopily ho otázkami a svým žízňivým pohledem, jež nutilo mladší do neustálých dotyků jeho kabátu a druhé zářilo ze svítících modrých očí mezi černými řasami.“³³

Jako jsem ukázal, že tlustá židovka může u našich spisovatelek být dobrým člověkem, tak to je také, třeba vzácněji, se smyslným židem. Cukrovím vonící Růžena Svobodová dokazuje, že přece má určité vypravěčské vlohy právě v případě stereotypu smyslného žida, toho bubáka triviálně literární představitosti. Její povídka „...a denně bude hrát hudba pod vašimi okny!“ na začátku slibuje, že další nevinná česká Anča bude obětí smyslného žida. Žid Jindřich Frank ji skutečně svede, ale ukáže se, že on je schopen nádhery vášně a lásky, již Anči žádný český horský goj nedá. Svobodová v této povídce zesměšňuje topos, ale na druhé straně se nechťíc poddává rasistickému stereotypu, kterému se chtěla vyhnout. Žid podle ní není přece normální muž, je pouze varianta horkokrevného Vlacha: „Jeho drzé oči zářily vším nezkraceným ušlechtilým ohněm jižní, žhavé rasy, které je láska jedním z nejdůležitějších zaměstnání životních, přednější, nežli jsou severanům sláva, peníze, moc a ostatní ctižádosti a marnosti světské.“³⁴ Frank sám z židovské lásky dělá teatrální ideál: „My vnášíme do všech forem života žhavý temperament své bludné odpočinuté rasy ! Není milenců mimo nás !“³⁵ Jakkoli to zní, Anča při porodu jeho dětí umře šťastná, že poznala tu 'věčnou lásku', po níž Svobodová svými knihami stále bažila. I v této povídce, kde si autorka-vypravěčka hraje s čtenářovými předsudky, zůstává Svobodová hluboce banální. I největší česká literární antisemitka, A. M. Tilschová, má svého dobrého žida v románu *U modrého kohouta*. Pokřtěný žid Schwarz je klišovitý nezištný provinční lékař a jeho plochou psychologickou analýzou se hlásí Tilschová k romantické představě žida-outsidera, ale možná také k herderovské heterofobii: „[...] ten dobrácký úsměv svědomitého lékaře zakrýval osobní hořkost i složitou nespokojenost prastaré rasy, jež je všude a nikde domovem.“³⁶ Fyzicky jsou Schwarz a jeho syn Max stereotypy: „tak si podobní vychrtlými těly s vpadlými hrudníky i s tím židovstvím, vepsaným

33 Anna Maria Tilschová, *Haldy*, 2.vyd., Praha, 1932, str.319.

34 Růžena Svobodová, *Černí myslivci. Horské romány*. [1918], 7.vyd., Praha, 1929, str.263.

35 *Tamtéž*, str.367.

36 Tilschová, *U modrého kohouta*, str.19.

OBCHOD A SMYSLNOST
ČESKÉ SPISOVATELKY A ŽIDÉ OKOLO PŘELOMU STOLETÍ

k nesmazání do obličejě zahnutými nosy a vsazením očí pod těžká víčka, tak si podobni přemýšlivostí a vážností.“³⁷

Typickým smyslným židem je bývalý vídeňský pasák Eichmann v Sumínově novele „Loutka“, který samozřejmě hlavní postavu Evu svléká vilnými očima. Úspěšný manipulát a bankovní právník Lechner z povídky „Na panském sídle“ má svou zřejmě židovskou manželku, ale také milenku, tupou, chytrou, veselobokou „křesťanku“: „nelitoval své ženy a dětí, a celým svým rasovým vášnivým založením tíhnul za světlovlasou, hloupoučkou Lorčou Sohradovou.“³⁸ I dobrý žid jako Heřman Polák u Vlasty Javořické trpí zvířecí chlupečností, která je hlavní postavě Míle na začátku odporná — jak by se mohla zamilovat do chlapa, který má tlusté, černé chlupy „od kotníků vzhůru pod běloskvoucí manžety“³⁹ Také Ziegloserové dobrý žid, intelektuál z polosvěta, písničkář Rudla je stereotypně smyslný:

Byl to mladý, ohnivý hoch, žid, který však neměl žádného náboženství a mluvil několika jazyky.

Měl oči, v nichž to někdy zahořelo jiskrou, jako v tmavě rudém, starém víně, byl snědý jako cikán, drobné postavy a svižný jako prut, měl kypré, červené a vlhké rty a černý, jinošský knírek.

Rychle, uspěchaně mluvil.

Miloval již mnoho žen v životě. A skoro jen dívky z ulice.

Uměl s nimi jednat kamarádsky, dovedl se na ně usmát a okouzlit je svými smyslnými rty.⁴⁰

Také židům ultranacionalistického románu Tilschové *Haldy*, pokud nejsou krutí kramáři, nechybí povinná smyslnost. Hned blízko začátku díla potkáme v jídelním voze ostravského vlaku „starého žida. Ten dosrkal si vínečko labužnický a nespouštěl očí s protějšího stolu. Tam seděly dvě dámy.“⁴¹ Podle autorky-vypravěčky si musí Čech dávat pozor, protože někdy bodré, skoro české labužnictví je maskou židovského keřasa: „obchodník, vymydlený, kulatý, růžový, břiškátý a vypadající jako tatík, o němž nikdo by nebyl věřil, že je žid, jen zas žid a souvěrec.“⁴² Asimilovaný milionářský majitel Severní dráhy, Rosenbaum, vyzařuje „semitské rozkošnictví“ a, jako Max Perutz, majitel železáren a dolů, je plutokraticky lhostejný k národnostním otázkám, a tím jsou nepřírození — a tu píše Tilschová jako nacistka: „ani jeden ani druhý nebyli národnostně zaujati, ne proto, že byli židy, ale že tam do té vysoké internacionální hospodářské oblasti až nacionalistické vášně nesahaly — ty ponechávali leda ředitelům, bývalým „coulerstudentům““⁴³ Smyslní židé jsou často nevhlední; Perutz je toho příkla-

37 Tamtéž, str. 47. Připomněl bych čtenářům, že Tilschová je mezi českými spisovateli oslavena v publikaci sestavené Danielou Fischerovou, Petrem A. Bilkem, Václavem Daňkem a Pavlem Janouškem, *Čeští spisovatelé o toleranci*, Praha, 1994, srov. např. str.75 a 129 (fotografie).

38 Ziegloserová, *V rozkvětu léta*, str. 41.

39 Javořická, *Ve vířivici života*, str. 71.

40 Anna Ziegloserová, „Jedno a deset srdcí“ in: *Písň srdcí* [1913], 2.vyd., 1918, str.288.

41 Tilschová, *Haldy*, str.45.

42 Tamtéž, str.123.

43 Tamtéž, str.180.

dem: „jeho obličej [byl] velmi ošklivý a velmi zajímavý. Tvář holená, nepravdělná a zas neobyčejná. A do všech těch nesouměrností hrbolatého nosu a do zpátku ubíhajícího čela krutě vřiznuta ironická ústa a obočí tak nízko přimáčkuta na spáncích až k očím, že se nad kořenem nosu rozevírala jako stříška. [...] oči [...] tížila dlouhá víčka židovská. [...] jeho bystrá tvář průmyslového žida a ‚weltmana‘ zazářila.“⁴⁴ I Javořická má svého „ošklivého, zrzavého žida“, Löwyho.⁴⁵ Jak už očekáváme, Ziegloserová přehání tu stereotypní ošklivost do karikatury: „Jakub Hübsch byl mrzák, nemohoucí bez cizí pomoci učiniti kroku. Byl to žid-lichvář, všechna jeho schopnost spočívala ve velké hlavě. Byl obchodním přítelem Mosserovým. Leč předčil jej prohnaností. Nemohl chodit, leč zdálo se, že jeho dlouhé ruce jsou chapadly, lovicími zlato, jeho oči že přitahují oběti jako magnet drobné železné pilinky.“ A jeho syn Hugo je „divný, pokroucený hoch, všecek nějak zakrslý, ryšavý a pihovatý.“⁴⁶

Pro naše spisovatelky byl polský žid horší českého. Pittnerová ve svých lehce ironických a přesně vyvolaných obrázcích života zámeckých pensistů ze čtyřicátých let 19.století zobrazuje polského žida pouze jako komickou figuru, vhodnou k napodobování na maškarním plesu,⁴⁷ což je historicky správné. Benešové obraz haličských ortodoxních utečenců na začátku první světové války obráží snad obyčejnou českou reakci: „pod ořechem hemžil půltucet žíďat a na prahu stála nějaká tlustá Sára v rezavé paruce [...] Jak se ti uprchlíci všichni zase vrátí a jak si do svých špinavých dědin a městeček navždy odnesou obraz mírné a lahodné země [Moravy], které budou do smrti žehnat za pohostinství a poučení!“⁴⁸ U Tilschové jsou všichni Poláci přesně tak nenáviděni jako židé, takže polský žid je zvláště hoden nenávisti. Každý je buď keřas nebo kramář-vykořisťovatel. Typickým příkladem je tzv. „blond jajteles“:

Ten modernizovaný Haličan, bez pejzů, bez vousů a bez kaftanu, měl oči tak vystouplé z důlků, jako by měl silného Basedowa. Červené žilky mu plavaly v modrých očích židovského blondýna jako zlaté rybičky ve vodní prázdnotě. Prázdnota nekonečná a až mystická! A taky takovým mysticky lethargickým pohybem [...] pozvedl ruku s cigaretou [...] a požádal přicházejícího [...] o oheň.

„Dzienkuj pan wielmożny!“ trochu se nahrbil a zase se opel ospale o zeď tím trpělivě vyčkávajícím postojem, který vyvolává dávné stíny zemědělných židů, jak se oprali kdysi o babylonské zdi.⁴⁹

Je sice pravda, že Tilschová občas naznačuje, že jen Ostravané mysleli, že židé jsou vinni za všechno, že to nemusí být pravda, ale svými popisy chování židů a svou zjevnou soustrastí s ostravskými dělníky spíše vede čtenáře na stranu mínění dělníků. Nevědomě dává dělníkům budoucí hitlerovské smýšlení:

44 Tamtéž, str.54-5.

45 Javořická, *Ve vichřici života*, str.162.

46 Ziegloserová, *V rozkvětu léta*, str.30.

47 Vlasta Pittnerová, *Úředničtí sirotkové. Obrázky ze starých časů*, Olomouc, 1915, str.191. Moje charakterizace tohoto románu platí jen pro první polovici. Druhá polovice je ploše novoobrozeneckou idylou à la Šmilovský nebo Stankovský.

48 Božena Benešová, *Úder* [1926], 7.vyd., Praha, 1955, str.287.

49 Tilschová, *Haldy*, str.120.

„dojedno věřili, že hlavními původci hladu, hrozná bída a i války jsou ti pejzati hebrejci z Haliče, kteří jim vykrádali vesnice.“⁵⁰

Protipřírodnost židů se vůbec ukazuje na jejich výlučném zájmu o peníze i mimo sňatky jejich dětí. Javořická toto vysvětluje příkladem starého Pollaka, jenž je vlastně spravedlivý a moudrý člověk, který ke konci románu díky Milínu katolickému sebeobětování a smyslu pro povinnost už ani nemá náboženské předsudky. Ač se stane válkou milionářem, není chamtivý, jen šetrný: „V šetrnosti, jeho krvi vrozené [...]. Jeho světem byl ‚kšeft‘.“⁵¹ Podle něho „umět nakupovat a prodat jest umění a vzácný dar nebes, který dal Bůh hlavně nám, svému národu vyvolenému.“⁵² Ale i u Javořické Pollak je spíš výjimkou. Obchodník, pro něhož starý Kuba pracuje v trilogii Benešové, představuje negativní verzi Pollaka: následující popisuje situaci na začátku války:

Židovský obchodník, jemuž dodával již nějakých dvacet roků, nikdy mu [práce] tolik neukládal jako teď. Až do letošního jara dělal s ní drahotu, při každé odvedené sekýroval a nejednou strhl i ze mzdy, teď mu však každou sobotu nachystal svršku víc, než by mohl zmoci, kdyby si třeba přibral tovaryše a učně. A když ho na to upozornil, jenom se zasmál a povídal: „Přece po vás nežádám, abyste to šil jako na výstavu nebo na věčnost?! Vždyť je to všecko pro vojáky! Pranic na tom nesejde, jaké ty boty budou, ale všecko na tom, kolik jich bude.“⁵³

Obraz pražského obchodníka textiliemi a šaty Picka v *Podzemních plamenech* se dost podobá obrazu Pollakových, kde žena také hlídá kasu: Pick „jako vždy stál uprostřed svého temného přízemí s přivřenými očima, jako by mu bylo protivně lhostejné vše, co se u něho děje. On, o němž prodavačky i šičky věděly, že vidí špendlík zapadlý za pult a sluchem pozná, kolik centimetrů které látky bylo odměřeno! [...] Paní Picková sedící u pokladny [...] zdvihla hlavu s nenapodobitelnou dychtivostí své račy.“⁵⁴ Ta dychtivost se rovná všetečnosti, kterou jsme viděli v Olgy Fastrové charakterizaci paní Katzové. U Tilschové židovský obchodník potravinami Azimus, kterému nakonec zuřící ostravské ženy vyrvou plnovous, není jen šetrný nebo chamtivý, ale i přímo jízlivý a zlý:

„Od věřejška už moje děcka neměly nic v hubě!“ [křičela jedna žena].

Zaškareděný Azimus udělal prudký pohyb loktem do vzduchu a ta nešťastnice padla před něho na kolena do škaradě kaše rozšlapaného bláta. Objala ho pevně za lýtko oběma rukama a držíc se ho pevně jako klíště, vzlykala:

„Pane Azimus, dejte mi aspoň jeden kobzol pro každé děcko!“

Ale drsný Azimus se rozkatil a rozeřval se do urputného posměchu:

„Co? Kobzole? Běžte si na ulici, tam máte všeho dost — nasbřejte si pro děcka kobylince!“

Rozeřval se a strčil surovou pěstí nebožáčku, až se svalila z náspu skladiště a při padání si odřela o dřevo celý obličej do krve.⁵⁵

50 Tamtéž, str.435.

51 Javořická, *Ve vichřici života*, str.37.

52 Tamtéž, str.55.

53 Benešová, *Úder*, str.179.

54 Benešová, *Podzemní plameny*, str.229.

55 Tilschová, *Haldy*, str.417-8.

Jako obvykle, hlavně ženy jsou obětmi židů (i jejich vlastních dcer), aspoň podle zmíněných ženských spisovatelek. Proto snad schvaluje Tilschová nebo její vypravěčka malý pogrom, kdy skupina Ostravanů zabíjí pobožného hokynáře Rippa.

U standardních židovských krčmářů bývají ženy obětmi jen nepřímo. Občas také najdeme zmínky o židovských krčmářích beze špetky antisemitismu, tedy zmínky, jež odrážejí tzv. objektivní realitu. Příkladem toho je Ehrenstein v prozaické předloze divadelní hry *Gazdina roba* Gabriely Preissové („Gazdina roba. Obrázek ze Slovenska“ in: *Obrázky bez rámu* [1896]); mimochodem v povídce „Úskalím předpojetí“ (ze stejné sbírky), kde čtenář předpokládá, že bohatý bankéř vdovec Rubín je žid, Preissová vyjadřuje velice kladný postoj k židovi obklopenému hlavně podvodníky, snoby a hochštaplery. Naopak u Tèvera v povídce „U Božího oka“ dokonalá pevná Češka paní Kateřina jednou dokazuje svou poctivost tím, že zabrání tomu, aby žid obdržel povolení otevřít kořalnu, a tím zachrání mužské obyvatelstvo městečka Jilmová od zdravotní a mravní zkázy. Moravský venkov, který Sumín popisuje v románu *Zrádné proudy* (1904; časopisecké a druhé knižní vydání má titul *Přeludy*), je zasypán nepřátelskými židovskými krčmáři, bohatými pokřtěnými židy a vyřídudušskými obchodníky šaty. Vypravěčka *Milenek* Růženy Svobodové kritizuje židovského krčmáře na Slovensku pro stejnou nedbalost, kvůli níž třicet let později slovenské krčmáře kritizuje židovský spisovatel Gejza Vámoš (*Odlomená haluz*): krčmář v *Milenkách* „se po třicetiletém pobytu nenaučil slovensky.“⁵⁶ Vypravěčka ukazuje sociálně uvědomělý antisemitismus, když Marie prosí otce, aby vrátil peníze, jež jí dali zaměstnavatelé lihovarníci: „Tatínku [...], prosím tě, vrať ty židovské peníze. Bylo jich na žebrácích vydobyto, bylo by hřích za ně něco kupovat!“⁵⁷ Pouze jeden z krčmářů v *Haldách* není žid a „zlotřilý“⁵⁸ Silberstein je také udavač.

Protože židé byli historicky nejen krčmáři z vesnic a městeček, ale také soukromí bankéři, bývají automaticky považováni za lichváře, jak to bylo už od středověku, kdy obyčejně směli půjčovat peníze na úroky pouze židé. Podle Masaryka, když brání Havlíčka v příčině jeho antisemitismu, byla v posledních letech 19. století situace taková: „králové a celá společnost [židy] potlačovala, opovrhovala jimi, ale opovrženci mstili a mstí za opovržení, stali se často pány svých vznešených dlužníků.“⁵⁹ V povídce „Bílý ďábel“ Sumín ironizuje i židovského půjčovatele i zbabělého, licoměrně pobožného křesťana Nikefora Babáčka, který si půjčí peníze, aby dal něco služce, o níž myslí, že ji obtěžkal (je téměř úplně jasné, že mu lhala). Fyzicky je Šalamoun Thukes stereotypem: „malý, jako cikán černý žid, s kučeravou bradou a tenkým zahnutým nosem, jenž dodá-

56 Svobodová, *Milenky* II, str.169.

57 Tamtéž, str.213.

58 Tilschová, *Haldy*, str.256.

59 T. G. Masaryk, *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*. 2.vyd., Praha, 1904, str.464.

val jeho tváří výrazu soviho.⁶⁰ Přesně tak stereotypní je jeho popis, když přijde k Babáčkovi pro peníze: „Žid prodloužil svou černou, zarostlou tvář a přimhouřil významně oko. Potom palcem a ukazováčkem přešel si pomalu svůj dlouhý, ohnutý nos. Bylo zřejmo, že chce mluvití vážně, ale ret se mu zkrivil, když odpověděl: / ‚Chudáček... služka ho svedla.‘“⁶¹ Ale Nikefor je daleko směšnější a nečestnější než Thukes: „Půjčil mi [...] na vysoký úrok. Lichva je hřích i nenávidím lichvářů, jak na křesťana sluší; ale tentokrát jsem výjimečně ustoupil od svých zásad. Sprátelil jsem se se Šalamounem a jednou při víně začali jsme si tykat. Nezazlíval jsem mu vysoký úrok. Viděl jsem v tom pouze odměnu za jeho ochotu a mlčelivost. [...] Nikdy jsem se nenadál, že tento nevinný, podlouhlý papírek stane se strašnou zbraní v ruce židově. [...] Netušil jsem, že vylíhne se z něho jedovatá zmije, jež uštkne a otráví můj život.“⁶² Ale neplatí a neplatí, čeká na manželčinu smrt, aby mohl platit její polovicí chalupy, a „Šalamoun Thukes se na konec změnil: stal se chladný a odměřený. Poslední dobou přestal mi dokonce tykat. Mrzelo mě to [...]. ‚Nemají strachu, pane Thukes‘, povídám, ‚vždyť se známe, jsme přátelé‘. — ‚A co, přátelé!‘ bručel. ‚Jací přátelé?‘ ‚Přítel pytel, kapsa strýc.‘ [...] Z bývalého přítele stal se nelítostný upír. Pronásleduje mne, naléhá, hrozí.“⁶³ Nakonec je čtenáři Thukes vlastně přitažlivou postavou přes všechnu svou stereotypní ošklivost. Totéž nemohu tvrdit o Ziegloserové karikatuře židovského peněžníka, mladém Hugovi Hübšchovi, který „mluviti ani skorem neuměl; nehovořil-li o procentech, likvidacích, konkursech, ztrácel zcela nit hovorů“.⁶⁴ Vzhledem k antisemitské tendenci *Hald* se čtenář doslova diví, že mu Tilschová nenabídla takového lichváře, ale vlastně tu najdeme ekvivalent v majiteli chudinských bytů Lancrovi, jehož praktiky také učí české děti jako Antoš špinavé nepoctivosti: „vystavil žid Lancer na výšině pár bídných chajd, kterým posměšně říkal ‚vily‘ a které pronajímal za drahé groše nejbídnější spodině mezi dělníky.“⁶⁵

Postava lichváře je úzce spojena s židovskými bohatci, zvláště bankéři. Hraje v tom úlohu také tehdejší mytologie českosti, podle níž velkokapitál byl něco cizího. Tu část mytologie podporovala také jiná mytologie, mytologie socialismu. Dosti křiklavý příklad najdeme v tendenčně sentimentálním románu *Přehrada* (1932) Marie Majerové, která obyčejně neukazovala žádný sklon k antisemitismu. Jediný skutečně zámožný člověk v *Přehradě* je žid Kečkemet, takže následkem socialistické tendenčnosti v románu autorka chtíc nechťíc dává svému dílu spodní tón antisemitský. Není snad nutné, abych znova poukázal na Perutze a Rosenbauma v *Haldách*. Bohatý bankovní právník Lehner v Zieglosero-

60 Jiří Sumín, *Kroky osudu*, Praha, bez vroč. [1912], str.55.

61 Tamtéž, str.87.

62 Tamtéž, str.46–47.

63 Tamtéž, str.48–49.

64 Ziegloserová, *V rozkvětu léta*, str.31.

65 Tilschová, *Haldy*, str.103.

vé povídce „Na panském sídle“ je chytřejší než obchodní přítel Mosser a skutečně krutou manipulací tlačí Mossera do finanční zkázy a sebevraždy. Lehnerova cizost a nepřirozenost se zjevuje hlavně v neúčtě k přírodě a ke krásným budovám. Vlastně nectí nic než peníze a poloblbou milenku. Má trochu něco společného s hlavní postavou povídky „Černý bod“ od A. M. Tilschové: podnikatel dr. Herzfeld má ohromný úspěch u žen a s penězi a ukazuje údajnou nepřirozenost bohatých tím, že nemá skutečně důvěrný vztah k žádnému člověku, protože by takový vztah stál v cestě byznysu. Jako Kleiner v pozdějších *Hal-dách*, má tutéž velkou lidskou nevýhodu anglického komerčního vzdělání. Anglie podporuje nepřirozenost, jak vidíme u Kleinera, který byl „tak okouzlený cizinou, rád zapomínal, že je moravský rodák. A stejně rád shlížel se superiorním úsměvem na všechny poměry doma, jako by tu všechno bylo opravdu jen malé, hloupé a dětinské, a nejvíc ty národnostní třenice a nespokojenost pod Rakouskem.“⁶⁶ Je možné, že Tilschová byla ovlivněna postojem britské vlády a šlechty za války; byly vlastně proti rozbití Rakouska-Uherska.

U ženských spisovatelek jsou židé nejvíc proti přírodě tím, že modernizují. Dříve byli v české literatuře zlí modernizátoři Němci, kupř. u Pflagra v románu *Z malého světa*, ale daleko významněji pro naše autorky u Svatopluka Čecha ve veršované novele *Lešetínský kovář*. Modernizátor je vždy cizí; nemusí být žid — nepoctivým modernizátorem je Slezan Tomáš Jemil v povídce „Rozbitá kyta- ra“ od Boženy Benešové (*Tiché dívky*, 1922), a někdy ani není cizí, jako hlavní postava Sumínových *Zrádných proudů* Konrád, který modernizuje rodinný mlýn, i když modernizaci provádí, protože se bojí konkurence, zvláště jednoho žida. Nicméně není pochyby o tom, že modernizace je spojena hlavně s židy. Je to tak i u Vikové Kunětické, u níž se objeví žid jen velmi zřídka, totiž v závěru herrmannovsky naladěné novely „Kapitál paní Zuzejkové“ (knižně poprvé ve *Čtyřech povídkách*, 1890), kde modernizace znamená vulgaritu:

V uličce [...] změnilo se také dosti. Pokročila, modernizovala se. Přibýlo tam několik židů a s nimi významnější reklama. Měli výkladní skříně, křiklavé firmy, omamující inzeráty, velkou korespondenci, známost s celou Prahou, a následkem toho všeho stal se život v uličce hlučnější a velkoměstštější. [...] V krámku po panu Hubertu Žampachovi prodával jakýsi Siegfried Kohn smíšené zboží a chystal se ohlásiti co nejdříve konkurs. Sousedství pro paní Zuzejkovou nevalně příjemné.⁶⁷

Modernizace souvisí se špinou pro výra, jenž je eponymní postava Sumínovy umělecky kultivované antisemitské povídky „Vězeň“. Žid koupí šlechtický zámek, a nezajímá se o šlechtické zábavy, tedy také ne o výra, takže na začátku pták nedostává co žrát, ale to se brzy změní: „již hladoví zřídka a nikdy tak dlouho, neboť krysy množí se ve špinavém, židovském zámku. Prolézají stáje i přízemní byty špatně placeného úřednictva a tlačí se i do komory lačného vězně.“⁶⁸ Ačkoli Sumín vlastně ironizuje i šlechtu, šlechta nebyla proti přírodě jako tento židovský modernizátor, který ničí moravský venkov, i když nechá zvěř

66 Tamtéž, str.47-8.

67 Božena Viková Kunětická, *Macecha a jiné črty*, Praha, 1902, str.101.

68 Sumín, *Kroky osudu*, str.135.

v pokoji: „malý, špinavý človíček nestřílí, neloví, nezná zábav a sportu. Ale činný je velice: vykácel lesy, odvodnil rybníky, nasel cukrovky a obilí a vaří cukr a pivo. Na obzoru ční vysoké komíny, celý kraj halí se v špinavý páchnoucí kouř, lidé jsou špinaví, udřeni, bledí, jen věžeň tu sedí nečinný, lačný [...], živý svědek z krásných rytířských dob ve špinavém židovském zámku.“⁶⁹ Ziegloserové „Na panském sídle“ je hyperbolický traktát proti židovské modernizaci, ale přitom i proti zmaření lásky penězi. Než sídlo koupí Mosser, bylo sídlem lásky a park a zahrada byly určeny pro krásu spíš než pro užitek. Cituji jen krátký úryvek o Mosserovi: „Vodil známé i k čajovce do domečku a vysvětloval, že i ta nese pěkný užitek, že si zaslouží svého domečku a topení. / Vykořistil každý strom, každý keřík srstky a rybízu musil platiti za to, že žil z kousku země.“⁷⁰ Jako Sumínův statkář, Mosser také vykácí část lesa — aby rozšířil zelinářství. Až Lehner dostane sídlo do rukou, vykácí samozřejmě ještě víc.

Modernizace je protivlastenecká: židé se prý necítí česky. Avšak i Tilschová přiznává, třeba v trochu sarkastické pasáži, že to není vždy tak, a to v typizujícím seznamu žáček na exkluzivním lyceu, kde studuje hlavní postava románu *Fany*: „Dcerky národních advokátů a vlasteneckých židů, statkářů z venkova, úředníků, obchodních cestujících, zase osvobozená dcera uhlířova a jiná zbohatlé mlékařky.“⁷¹ Než potká vlasteneckého mladého Heřmana, Míla z románu *Vlasty Javofické* má patriotický strach ze života v židovské domácnosti a říká si: „Což se nehlásí všichni židé více k německému než k národu, z něhož jsou živi?“⁷² Názor paní Pollaková má být typický: „byla národně lhostejná [...]. Ji v lásce k vlasti nikdo nevzdělával, a měla-li sama pronést svůj náhled, tedy si myslívala, že česká řeč je jen pro plebejce, kdežto němčina jest řečí ‚fajnovou‘.“⁷³ Názor jejího muže Arona je spíše pragmatický, ale autorka mu nechce vyčítat oportunismus, protože ho charakterizuje jako dobrého člověka:

Pollak, jako jeho manželka, neměl národnostního přesvědčení; byl jenom obchodníkem a židem a bylo mu vše jedno. Jemu byly české peníze jako německé a o nic jiného mu nešlo. Ovšem, raději mluvil německy — byl v tom vychován a lépe se mu při němčině jazyk ohýbal [...]. Pollak vystřkoval při slavnostech červeno-bílý prapor, a při jisté matiční slavnosti na popud synův vystavil do oken i jásavé transparenty českých znaků a poprsí Svatopluka Čecha a Vrchlického.

Ve válce ovšem bylo jinak. To vše, co bylo české, muselo zmizeti a zaléztí bázlivě do kouta a do tmy; kdo nechtěl mlčeti, byl pronásledován, zatýkán a poslán do vězení [...]

[...] A se stejnou lhostejnou tvářou vyvěšoval červenožlutý prapor a ve výkladní skříni vavřínek zdobil poprsí Františka Josefa a Viléma.⁷⁴

Autor heinovských básní z novely *Anny Ziegloserové „Návrat“* je také národně viklavý jak Aron Pollak, ale z jiných důvodů. Je spíš stereotyp, který vy-

69 Tamtéž, str.133.

70 Ziegloserová, *V rozkvětu léta*, str.27.

71 Anna Maria Tilschová, *Fany*, Praha, 1915. str.50.

72 Javofická, *Ve vichřici života*, str.17.

73 Tamtéž, str.32.

74 Tamtéž, str.33-34.

hovuje autorčinu nacionalismu. Na začátku je „básník žid Leo Hermann (řikal si však Lev Heřman), nevzhledný, ošklivý, ale tichý a mírný, obětavý hoch,“⁷⁵ ale později se ukazuje poněkud jinak: „Básník žid, Lev Heřman, odejel půsbit do zněmčelého území, vrátil se kajícíně zase ke svému jménu, vzal si Němkyni, velice ošklivou, ale stejně tak bohatou, a založil rodinu na rozmnožení druhé národnosti. Musu svlékl zároveň s přesvědčením, a aby nějak přec upokojil své svědomí, občas věnoval velké částky jako nejmenovaný ve prospěch ochranných národních našich jednot.“⁷⁶ Když si česká pololidová kultura takto představila německost židů, kterou však nepodporují statistiky z prvního desetiletí 20. století, nepřekvapuje nás, že obviňovali židy z udavačství za války. (Toto obviňování prefiguruje postoj komunistů např. k „západním“ letcům po druhé válce.) Javořická popisuje tuto atmosféru podezřívavosti na příkladě patriotického Heřmana, ale dodává, že židé měli strach z vítězství spojenců: „Všelicos se povídalo — všelicos zaslechl, ač před ním žádný nic nemluvil, co hýbalo Prahou jako tajné proudy. / Vlastenci, ti se mu vyhýbali. ‚Bývalý žid — kdo ví, proč přestoupil — snad jest to vyzvědač, zrádce, špion,‘ tak a podobně usuzovali. A židé, kteří byli událostmi celí rozčileni, uhýbali se mu jako prašivé ovci.“⁷⁷

Zdá se tedy, že u těchto spisovatelek, bzvláště v dílech tvořených za války a po válce, už nejde pouze o heterofobii či xenofobii, ale o pocit, že židé představovali rakouskou moc, a tím hrozbu českým snahám o samostatnost. Zřejmě vybraly židy jako společensky slabé, jako lehké oběti a svůj výběr pak zracionalizovaly. Nacionalismus je silná, úzkoprsá, dogmatická ideologie jako socialismus a čistokrevný feminismus a zdá se, že každá moderní ideologie, jako někdy i ztmulé papežské katolictví pozdního středověku, potřebuje obětní beránky. Všechny znaky neústupné, slepé nacionalistické ideologie nosí *Haldy* A. M. Tilschové, a proto tvoří tento román ohnisko mé krátké úvahy. Jako nacionalistické dílo je protipolský a protiněmecký, ale především protižidovský. Např.: „Proto byly ty slzy tak těžké a tak obrovské, že je hnala dvojí naděje: osvobodit se od Rakouska, ale stejně ode všech těch pánů Wilczeků, Starenbergů i Rotschildů [sic], kteří tak svorně pomáhali Rakousku proti chudému lidu na celém Ostravsku.“⁷⁸ Autorka se vyjadřuje tímto románem tak, že si čtenář umí lehce představit, že by ráda křičela spolu se vzbouřenou dělnickou luzou: „Pryč s Habsburky! [...] Všecka židiska upálit!“⁷⁹

Německým hromadným vražděním židů a cikánů za druhé světové války, tím, čemu noví mytizující politici dali nemravně eufemistickou nálepku „zápalná oběť“ (holocaust), se snad navždy vymýtila nacionalistická antisemitská mytologie à la Tilschová. Atavismus Pludka byl předem překonán Fuksem, ale i Kalábovou, Fischlem a řadou menších spisovatelů, ale ještě před druhou světovou

75 Ziegloserová, *V rozkvětu léta*, str.96.

76 Tamtéž, str.119.

77 Javořická, *Ve vichřici života*, str.139.

78 Tilschová, *Haldy*, str. 374.

79 Tamtéž, str. 36.

OBCHOD A SMYSLNOST
ČESKÉ SPISOVATELKY A ŽIDÉ OKOLO PŘELOMU STOLETÍ

válkou jejich práce začali spisovatelé jako Nezval a Klička (kromě židovských autorů). Konečně nejde jen o českou literaturu, i když se musím často ptát, proč právě Češi začínali psát o židech za války dřív a šir než spisovatelé z jiných zemí bývalého socialistického bloku. Zatím jsem žádnou odpověď nenašel.

**BUSSINES AND SENSUALITY
CZECH WOMEN WRITERS AND JEWS AROUND THE TURN
OF THE CENTURY**

Antisemitism, rarely of a virulent brand, was part and parcel of Czech popular culture in the nineteenth and first half of the twentieth century. It was particularly strong as the Jews gained economic power and then when, during World War I, they became more strongly identified with the German community and thus became seen as an instrument of Austrian oppression. It appears that antisemitism was proportionately more evident in women writers than in men because women writers, including leading feminists like B. Viková Kunětická, were passionate nationalists. Nationalism did not necessarily involve antisemitism; I have found none, for example in the leading Masarykian feminist, P. Buzková. Even writers like F. Těver who tried not to be antisemitic somehow could not help it.

The essay concerns writers who, with one exception, published their first works before World War I. The strongest antisemitic stereotyping is found in three women writers who have artistic affiliations with Naturalism, A. Zieglošerová, J. Sumín and A. M. Tilschová. The best-known novel of the last, *Haldy*, is understood not as a social panorama as is the convention, but as an exaggeratedly nationalist novel, whose main villains are Jews and, to a limited extent, Poles. Tilschová as narrator — author appears even to condone a pogrom.

The essay unwillingly omits two pro-Jewish stories of the period, one by T. Nováková and one by G. Preissová (both reported on by Donath), because they are not available in London libraries. Otherwise it attempts to cover an impartially selected cross-section of Czech women-writers from the more or less trivial, like Javořická and Pittnerová, to writers whose intentions were artistic (if also didactic) like Malřová and Majerová. The essay traces the stereotyped link between material greed and sexual desire, the notions of the ugly Jew and the beautiful Jewess and so forth, while at the same time commenting, implicitly or explicitly on the artistic achievement of the writers concerned.

